

Régészeti kutatások a kézdialbisi református templomban

Hozzáadta: BARTÓK Botond, BORDI Zs. Loránd

(Kivonat)

1998-ban, a Kézdialbisban végzett régészeti kutatások feltárták a református templom nagy építési periódusát. A nagy építési periódus a 13. századra tehető, ezt a 15. század folyamán késő gótikus stílusú újjáépítés követi. A templombelső legfontosabb régészeti lelete a román kori keresztelődmedence volt, amelyet a reformáció után a templom padlózata alá temettek. A kutatások eredményei újabb adatokat szolgálnak a középkori Három-szék településéhez.

Á

(Kivonat)

1998-ban, a Kézdialbisban végzett régészeti kutatások feltárták a református templom nagy építési periódusát. A nagy építési periódus a 13. századra tehető, ezt a 15. század folyamán késő gótikus stílusú újjáépítés követi. A templombelső legfontosabb régészeti lelete a román kori keresztelődmedence volt, amelyet a reformáció után a templom padlózata alá temettek. A kutatások eredményei újabb adatokat szolgálnak a középkori Három-szék településéhez.

Á
*

Kézdialbis Sepsiszentgyörgy és Bereck közötti főúton, a Bodoki-hegység aljában, a hasonló nevű patak völgyében fekvő kis falu. Oklevelek 1539-ben említik először, Albis néven. 2 Temploma a falu központi részén, egy dőlt felületen alacsony halmon emelkedik. A jelenleg álló csarnoktemplom hajóból, valamint az ezzel azonos szelvényű sokszögzáródású szentélyből áll. Ovális alakú, válogatott helyi homokkőből rakott vádófalat fejezi, amely nagyrészt még ma is mintegy 2–2,5 méter magasságban fennáll, de a déli-keleti oldalon romos. A bejáratnál egy barokk stílusban épített torony emelkedik, amely a középkori bejárat helyén áll, és amelynek falából egy 1637-ben elhelyezett feliratos kővet őriz a Székely Nemzeti Múzeum kötára.

1998 előtt a templomban nem történt régészeti kutatás. ORBÁN Balázs nem járt Albis-ban, az általa közölt információk inkább anekdotikus jellegűek, mint helyi tapasztalat eredményei. 3 Az albisi templom a szakirodalomban csak az 1990-es években jelenik meg. Köt, majdnem egyidőben megjelent mű is foglalkozik vele, a székelyföldi teplomerődök körében. Mindkettő csak a művészeti értéket szempontra figyelembe véve közli leírását. Építését a 15. század végére vagy a 16. század első felére teszik. 5

A kutatásra a templombelső faanyagának Merullius lacrimans (Kárpáti házigomba) általi megfertőzésének okán került sor. A meggyengült karzatok tartóoszlopai, valamint a még álló falak korlátozták a kutatott felületet. Ennek ellenére elmondható, hogy a templom legfontosabb építési periódusait sikerült meghatározni (1. ábra).

1. periódus (2/1). A legkorábbi építmény egy kb. 14,5–15 méter hosszú és 5,20 méter széles belvilágú csarnoktemplom volt. Főként íves szentélynek hossza 5,35 m, szélessége 4,75 m volt. A szentélyt a hajótól diadalív választotta el. Méreteire és alakjára ma már csak a szentély alapmaradványaiból, valamint a nyugati zárófal alapozási árkából következtethetünk. A szentély alapozási árkok feleke a jelenlegi földfelszín alatt 1,10 m-rel található, de a középkori járószinhez viszonyított mélysége alig 0,45 m. Az alap az alapozási árokba dobált, kevés meszet tartalmazó malterrel készített homokkővekből készült. Szélessége a szentély hajlatában, az egyetlen helyen, ahol a legkevésbé megmaradt, 1,10 m. Ugyanitt kerültek elő a fal maradványai is. Amennyire az egyetlen fennmaradt kőből következtetni lehet, a fal az alapozás első szakaszán, egyenes felülettel kifelé helyezett, válogatott helyi homokkővekből épült, emlektonteknikát alkalmazva. Szélességét nem ismerjük, mivel a belső falfelület nem maradt fenn. Kőanyagát ugyanaz a viszonylag kevés meszet tartalmazó malter, amelyet az alapokhoz is alkalmaztak. Vakolat a még meglévő falfelületen nem került elő, mint ahogy nem voltak erre utaló nyomok a közvetlen közelében sem.

A templom északi oldalán kerültek elő a sekrestye alapjának maradványai. A 2,05 x 2,10 m belvilágú építmény alapjának szélessége és kidolgozása azonos a templommal. Keleti fala mintegy a diadalív felé tartó meghosszabbítása, vagyis a sekrestye nem a szentélyhez, hanem magához a hajóhoz csatlakozott. Padlószintjét az utólagos bolygatások miatt nem sikerült megállapítani.

A templom padlóját lapos homokkővekké rakták ki, a kővek közötti réseket homokkal töltötték be. A padlózat nyomai az 5–12. m közötti jól kivehetőek voltak, egyes esetekben a kővek a helyükön kerültek elő.

A felhasznált ásatási módszerek, valamint az későbbi temetkezések miatt a feltárt sírok közül csak hármat sikerült az első templom temetkezései közé sorolni. Az 1,45 m mélységben eltemetett fiatal nő sírjára (1. sír) jól kivehetően a korabeli padlószint alól indul. A 2. sír kertervonalát nem lehetett pontosan megállapítani, de 1,32 m mélységre, valamint az a tény, hogy felfeltette a következő építési fázis magasított szentélylappcsője húzódik, az előbbivel egykor mutatja. Egykorúságuk mellett szól az is, hogy egy későbbi sír mindkettőt átvágja. A legegyszerűsebb az 1,50 m mélyen feltárt 3. sír helyzete. Az egykor a szentélyzáródástól kb. 2 m-rel keletre, vagyis a templomon kívül ástott sírt a második (ma is álló) templom szentélyzáródásának alapja átvágja. A sírok közül jellemzője, hogy koporsós temetkezések, amelyek mellékletet nem tartalmaznak. Leletek hiányában nem lehet korukat pontosan meghatározni.

Az eddig leírtakat összegezve megállapítható, hogy későbbi első kötemploma román stílusban épült. Építési ideje a század második felére tehető, azzal a kiegészítéssel, hogy pontosabb kormeghatározó elemek hiányában nem kizárt egy későbbi, a 14. század elejére tehető datálás sem. A hajóhoz ragasztott sekrestye nem egyedülálló a román kori építészetben. Hasonló megoldások a román kori építészeti stílus egész elterjedésénél előfordulnak. A legközelebbi a Cenk tetői Brasovia várból feltárt, Szt. László tiszteletére, a 13. század folyamán épült templomnál található.

1. a. periódus. A román stílusú templom alfázisát képezi a szentélyhez toldott támpillér. A sekély alapozás, a gyenge minőségű kőanyag, valamint a domboldal lejtése miatt széles keskeny vált egy támpillér építésre. A templom ten 12°-kal északra elhajló támpillért nagyméretű homokkővekből építették. Alapja 0,40 m-rel mélyebbre ásódott a széles keskeny ígazolja, hogy hasonló támpillér erősíti meg ugyanabban az irányban a templom védőfalát is.

2. periódus (2/2). Idővel a román stílusú templom kicsinek bizonyulhatott a későbbi számára, ezért sor került az átépítésre. A régi templom falait lebontották, mint ahogy azt a feltárt alapozási árkok is bizonyítják. Az eredeti szélesség megmaradt, de az új templomot nyugati irányban kerülettel 3 m-rel, keletre pedig 2,8 m-rel megnyújtották. A diadalív helyzete is megváltozott, mintegy 0,5 m-rel keletebbre került. Az újonnan épített sokszögzáródású szentély szélessége megegyezik a hajóval. A templom belvilága így 21,6 x 5,2 m lett. Nagyobb gond fordítódott az alapok ásására, amelyek mélysége eléri az 1,3 m-t, valamint a lejtő miatt omlásveszélynek kitett szentélyzáródásnál az 1,5 m-t. Ugyanebből az okból kifolyólag épültek meg a szentély támpillérei is. A 0,9 m ter vastag falak építéséhez felhasználták a korábbi templom kőanyagát. A falazás technikáját nem lehetett megállapítani, feltételezhető, hogy azonos volt az első templom építéskor felhasznált módszerrel.

Nyugati bejáratát egyszerűen megmunkált, homokkőből faragott, csúcsíves ajtókeret keretezi. Hasonló lehetett déli bejárata is, amely a későbbi átalakítások során megsemmisült. Helyét ma csak lekerekített sarkú, téglalap alakú, 1,8 m hosszú, 0,74 m széles kőszelvény mutatja. A padlózat homokágyban nyugvó lapos homokkővel volt kirakva. A szentély padlója magasabban állt a templomhajónál, lappcsője két sor, malterrel fesszekettől köböl készült. Mennyel idomtöglékből kialakított boltívek alkották. A lebontott bordák indítása ma is látható a falban.

A templom átalakítása maga után vonta a sekrestye átalakítását is. A nyugati, általában osszáriumnak használt, trapéz alakú, 2,9 m hosszú, 1,94–2,16 m széles helyiség építéskor részben felhasználták a román kori sekrestye nyugati északi falának alapozását. A keleti helyiség, a tulajdonképpeni sekrestye szabálytalan sokszög alakú, hossza 3,7–3,84 m, szélessége 2,04–2,28 m. Falvastagsága az alpnál 0,8 m. Innen nyílt az időközben elfalazott sekrestyeajtó, amelynek köből faragott kőszelvénybe 0,3 m-rel a jelenkori talajszint alatt található. Érdekesége, hogy aajtáját egykor két eltolható gerendával lehetett lezárni. A két helyiség járószintjét nem lehetett megállapítani. Belső részben nem kerültek elő régészeti leletek. Bizonytalan a nyugati helyiség osszáriumként való besorolása, egyrészt, mert a belsejéből alig került elő csontmaradvány, másrészt mert a sírok betöltésében nagy mennyiségű, a temetkezések által megbolygatott, utólag visszatemetett csont került elő. A nyugati helyiség pontos szerepét az utólagos kutatás hivatott eldönteni.

A templom belsejében a második építési periódus temetkezései a leggyakoribbak. A templomon kívül nem került elő a cinterem teljes feltárására. A rőtegek elhelyezkedése alapján a templomhajó feltáratlanul maradt sírjai, valamint a 4. és 6. sír tartozik a második építési periódushoz. A 4. sír (mélysége 1,90 m) főleggőleges kertervonalait nem lehet megállapítani, de az a tény, hogy az itt eltemetett gyermek sírjára metszi az 1. sírt, későbbi temetkezésre utal. A 6. sír a szentélyben tárodott fel. Az utólagos bolygatásnak kitett sírból csak a gerinc, bordák és egy alkarcsont került elő, így méreteit és nem lehetett megállapítani.

A templom második építési periódusa a későgótikus építkezési stílus jegyeit hordozza magán. Erre utal a sokszögzáródású szentély, a nyugati homlokzat csúcsíves ajtókerete, a szentély csonkított állapotban fennmaradt ablakai, a sekrestye bejáratának vállkőves kökerete, valamint az ehhez hasonló szentségtartó félkör alakú kökerete is. Építési ideje a 15. század második felére tehető, de kormeghatározó leletek hiányában szűkebb időintervallum nem állapítható meg.

3. periódus. (2/3). Feltehetőleg a 16–17. század folyamán került elő a templom újabb átépítésre. A lélekszám növekedése, valamint a reformáció következtében a szertartásrend változása újabb átalakításokat tehetett széles keskeny. Az átépítés legfontosabb eleme a déli oldalhoz ragasztott, 3 x 3,45 m belvilágú portikusz volt. Alapjának 0,6 m teres szélessége feltehetőleg megegyezik falának vastagságával. A 0,75 m mélyre ástott alapozási

árkokban az Ácspítkezés során széles kőrben felhasznált homokkővet jó minőségű, sok meszet tartalmazó malterrel kőzetekkel készítették. Falainak magassága nem állapítható meg, de feltehetőleg azonos lehetett a hajóval. A portikusz Ácspítkezésével fűggő Ácsze a templomhajó főkőrkőrívés záródású ablakainak a Átrehozása is. Ugyancsak ekkor került sor a szentély boltíves mennyezetének a lebontására. A kutatások ez irányú kiterjedésének hiányában még nem biztos, de feltételezhető, hogy ekkor került sor a sekrestye lebontására, ajtajának elfalzására és az alapjaira támaszkodó támpillérek Ácspítkezésre. Az ekkor mintegy 0,15 m-rel megemelt padlószint alól indul a templombelső utolsó temetkezésének minősíthető 6. sír. A 2 m mélyre, koporsóba eltemetett idősebb nő sírja a koporsószegeken kívül mellő nem tartalmazott.

Az Ácspítkezés idejével kapcsolatban némi támpontot nyújthat a kaputorony falából előkerült, a torony 1637-ben történt átépítését rögzítő kőtabla, de a kő Ácspítkezés egykorúságának megállapítására további kutatások szükségesek.

4. periódus (2/4). Az írásos adatok hiányoznak a templom utolsó Ácspítkezéséről is. A feltehetőleg a 18. század folyamán végrehajtott művelet csak a déli portikuszt érintette. A korábbi Ácspítkezést lebontották, helyette egy 4,3 x 6 m belvilágú, a hajóval azonos magasságú portikusz épült. Falainak vastagsága 0,6 m. A portikusz szélességének névelését csak úgy lehetett elérni, hogy falait a hajó déli ablakainak keretei mellől indították (a keleti fal részben fedte is ablakkeretet). Jelenlegi állapotában síkmennyezetű épület, amelyben a legnykarzat található.

A templombelső legfontosabb régészeti lelete a románkori templom keresztelőmedenceje és annak talpzata (4/5). A kettős tagoltságú, szabálytalan nyolcszögletű keresztelőmedencét végleges rókosi vagy magyarhermányi andezitből faragták (4/1. ábra). Kőzetén egy erősen tagolt főkőrkőrívés keresztmetszetű borda fut körbe. Oldalainak felületét kőzetén elhelyezett kőtsoros, ún. farkasfog díszíti. Hasonló díszítőmotívum található a 13. századra datált marosszentimrei református templom déli bejáratának ajtókeretén. Az egyik szélesebb oldal alsó részén kereszt alakú jel látható, amelynek párja megtalálható a talpzaon is. A jel a kő részén szeillesztést követően nyitotta meg, egyúttal bizonyítva azt is, hogy az egytűs egy távoli kőfaragóműhelyben készült. A keresztelőmedence felső része sörű, feltehetőleg a reformáció után csonkították meg. Megtalálásának helye – a diadalívtől körbe-írt 1,5 m-rel nyugatra, a templom tengelyéhez viszonyítva kissé délre – a harmadik Ácspítzési periódus során került be. A gőd, amelybe eltemették, a templom harmadik, 16–17. századi padlószintje alól indul. Feltárásának helye utalhat eredeti helyzetére is, hiszen előkerült helyen semmilyen Ácspítzési funkciót nem viselt, valamint kevésbé hihető, hogy körbe-írt 250 kg-os, a református szertartás szempontjából ártó kőanyagot a munkásoknak okuk lett volna elmozdítani.

Andezitből faragták a lekerekített sarkú, téglalap alakú talpzaot is (4/3). Kőzetén 22 x 26 cm méretű, téglalap alakú lyuk szolgált a keresztelőmedence csapjának befogadására. Felső felületét a szélektől 5 centiméterrel bennebb futó, mélyített szalag díszíti, amely a sarkoknál főkőrkőrívés által átmetszett hegyesszöggekbe megy át. Erre a díszítőmotívumra az áttanulmányozott szakirodalom nem szolgált analógiákkal. A talpza a szöszök mellett, a templom tengelyétől Ácsakra, a harmadik Ácspítzési periódus padlószintjén került elő. Itt, a református templomok belső tere rendezését alapul, az úrasztala alapjául szolgálhatott, míg a későbbi padlószintfeltételek során végleges el nem temetődött. Kőzetén a talpza mellett, azonos szinten, egy sőtűtszerű, finoman iszapolt, fazekaskorongon készített, becsipkedett peremű fazék tőrédőkei kerültek elő (4/4). Kora az analógiák alapján a 16–17. századra tehető, helyzetével mintegy bizonyítva a talpza idehelyezésének korát.

A kőzdialbisi templom régészeti kutatása, az eddig feltárt: gelencei, rétyi, kilyőni, gidófalvi, Árkos–Szentegyházashely-i, dálnoki, vargyasi templomok mellett újabb adatokkal szolgál a háromszéki egyházi Ácspítkezést történetéhez. Megkérdelezi az eddig megjelent szakirodalom által készített kormeghatározásokat, újabb távlatokat nyitva a kőzetkőri Háromszék településétörténetének kutatásához. A régészeti feltárások bebizonyították, hogy habár Albis nem szerepelt az 1332–1334-ben írt pápai kézsmajegyzékben, a település területén már állott egy román stílusban épült templom.

Az Albisban megfigyelték alapján székesgessé válik a kőson, a 16. század folyamán először említett települések templomainak kutatása, esetleges korábbi Ácspítzési periódusai megállapítása érdekében.

Jegyzet

Á

1. A kutatásban részt vettek : BARTÓK Botond – régész (Kovászna Megyei Műkincsvédelmi Hivatal), BORDI Zs. Loránd – régész (Székely Nemzeti Múzeum), OLASZ Gabriella – műépítész (Műkincsvédelmi Hivatal), KÖNYA Ádám – műemlékvédő (Székely Nemzeti Múzeum), JÁNÓ Mihály – művészettörténész (Művelődési Felügyelő) HASZMANN Pál – muzeográfus (Csernátoni Tájmuzeum)

2. BÁLINTH Gyula. Kovászna megye történeti helységnevtára, Aluta VIII–IX (1976–1977), 123. A forrás megjelölése nélkül.

3. ORBÁN Balázs. Székelyföld leírása... III., Pest, 1869, 185.

4. TÁCDŐS S. Kinga. Erdélyi védőrendszerek a XV–XVII. században (Háromszéki templomvárak), Budapest, 1995, 60.

5. GYÁ-NGYÁ-SSY János – KERNY Terézia – SARUDI SEBESTYÉN József. Székelyföldi vártemplomok, Budapest, 1994, 144.

6. KEÁ-PECZI SEBESTYÉN József. A Cenk-hegyi Brasovia-vár temploma, Erdélyi Tudományos Füzetek, 121. szám, 1940, 4–5.

7. Méretei: magassága 0,95 m, szájának átmérője 0,38 m

8. Méretei: hossza 0,97 m, szélessége 0,80 m, magassága 0,19 m

9. ENTZ Géza. Erdély Építészete a 11–13. században, Kolozsvár, 1994, 22. kép.

Å ACTA - 1998 (A Székely Nemzeti Múzeum, a Csíki Székely Múzeum és az Erdővidéki Múzeum Évkönyve)